

LENGYEL ANDRÁS

A Sólyom Janka-epizód

EGY JÓZSEF ATTILA-RÖGTÖNZÉS TANULSÁGAI

1

József Attila verseinek kritikai kiadásában a *Rögtönzések, tréfák, személyes érdekű apróságok* című fejezetben van egy sajátos, eddig kevés figyelemmel kísért verstípus (612., 613., 614., 618., 620., 621., 622. és 624. tétel). E versek közös vonása, hogy valamennyi levelezőlapon maradt fenn, a lapok címettje pedig József Etelka. Valamennyi levelezőlap, filatéliai műszóval élve, úgynevezett „futott” lap, azaz postára adott, kikézbcsített, misszilis lap. Az időpont így mindegyik esetben eleve adott, Stoll Béla ezeket rendre meg is adja. Az időrendben első 612. sz. vers dátuma 1933. január 12., az utolsóé, a 624. számú *Az oktató mama oktatása* címűé 1936. november 18. Ezek a versek, nem kétséges, valóban rögtönzések, személyes érdekű apróságok, így a költői életmű peremén helyezkednek el. Ám ha vesszük a fáradságot és el is olvassuk e szövegeket, az életrajzban jártas olvasó számára azonnal nyilvánvaló, hogy ezek a verses rögtönzések nem „csak” versek, de egyben valódi – rövid – levelek is: a verses formában valódi családi kommunikáció zajlott. Vásárhelyről érkezett disznótoros csomag nyugtázása (613. t.) éppúgy van köztük mint névnapi köszöntő (614. t.) vagy újszülött köszöntése, stb. Jellemzőnek kell tartanunk, hogy a 620. sz. verset közlője, Németh Andor *Levél* címmel közölte, jól érzékelve, hogy itt – a verses forma ellenére – valódi levélről van szó. (Ezt a megoldást a kritikai kiadásban Stoll Béla is megőrizte, jóllehet a címtelen verseket kezdő szavaikból szerkesztett címmel szokás közreadni.) A forma és funkció összefüggésének, tehát e versek jellegének fölismérése életrajzilag is kamatoztatható. A szoros olvasás, az eddig ismert életrajzi tényekkel összevetve, azok összefüggésrendjébe állítva *újabb mozzanatokra vethet fényt*.

Különösen tanulságos, életrajzilag gazdag hozadékú a 624. számú *Az oktató mama oktatása*, amelynek szövege ez:

*Drága gyermek,
fényes termék
lány öléből –
pezsgő léből
5 iddogálván
és nem állván,
hanem ülvén,
amíg hül vén
bor a pulton,*

- 10 *azt kívánom,
hogy se múlton,
se díványon elmerengve
ne időzz,*
- 15 *ez a nyitja
mindeneknek,
ezt tanítja
míg remegnek
szempillái*
- 20 *a dízőz,
kit te ismersz,
bár nem is mersz
lenni, mint ő,
oly szabad,*
- 25 *hanem mint kit
vének intik,
mindig intő
a szavad.*

Ez a verses levél, ismételjük meg, 1936. november 18-án született (adatott postára), címzettje és megszólítottja a költő nővére, József Etelka – ő a „Drága gyermek” s a címbéli „oktató mama”; a levélíró költő, mint a cím is kimondja, ezúttal őt „oktatja”. Ha e szöveget levélként olvassuk, azonnal kiderül, hogy az 1. sor megszólítás, a 2–9. sor a levélírás helyszínének bemutatása, a 10–14. sor a tulajdonképpeni „oktatás”, pontosabban az oktató tézis megfogalmazása, a 15–20. sor ennek az indoklása, a 20–21. sor egy *ad hominem* érv bekapcsolása, egy közös ismerősre való utalás, a 22–24. sor e közös ismerős és a címzett összevetése, beállítódásuk különbségének rögzítése, a 25–28. sor pedig a címzett magatartásának jellemzése, szelíd megrovása.

Életrajzi vonatkozásban valamennyi részlet érdekes és tanulságos. Érdekes mindjárt az oktatás tartalma: „azt kívánom, / hogy se múlton, / se díványon / elmerengve / ne időzz”. Ez a kívánság nyilvánvalóan Etelka öngyötrő, múlton való „merengéseinek”, *emlékező* magatartásának megváltoztatására irányul. A tanács lényege az emlékező attitűd elvetése. (Hogy a „díványra” való utalás egy esetleges pszichoanalitikai kezelésre is céloz-e, avagy csak otthoni magán-merengésre, nem dönthető el egyértelműen. Annyi bizonyos, a dívány szó óhatatlanul a pszichoanalitikus díványára, azaz analízisre is alludál.) E tanács érdekessége persze, nem konvencionális igazságtartalmában rejlik, hanem *abban a feszültségben, ami a tanács intenciója és a saját gyakorlat között feszül*. A költő maga ugyanis, mint tudjuk, nagyon is az öngyötrő emlékezés demonstrációjának tekinthető: egész kései költészete jórészt erre a magatartásra épül, illetve ebből táplálkozik (vö. Szőke 2003). Ez a tanács tehát azt (is) dokumentálja, hogy tisztában volt saját állandósuló beállítódása veszélyeivel, s racionálisan mérlegelve elutasította azt: „ez a nyitja / mindeneknek” – mondja is ki. Az emlékező attitűd földolásának igénye tehát itt mint univerzális érvényű elv jelenik meg.

Tanácsa, nem kétséges, saját negatív tapasztalatainak kivetítése; a saját gyakorlat *inverzét* kínálva föl nővérenek.

De – ha más szempontból is – érdekes a levélírás helyszínének jelzésszerű bemutatása s az ott tartózkodó közös ismerősre való utalás is. A helyszín ugyanis, bármily szokatlan is ez József Attiláról szólva, egy bár (mint látni fogjuk: egy szálloda bárja): „fényes termék / lágy öléből – / pezsgő léből / iddogálván / és nem állván, / hanem ülven, / amíg hül vén / bor a pulton” – írta a költő, s ez a leírás, akárhogy nézzük is, egy bárban pezsgőt „iddogáló” férfi, azaz ő maga jellemzése. S hogy valóban erről van szó, azt megerősíti az ilyen helyszínek jellegzetes szereplőjére, a *dizőz*re való markáns és hangsúlyos utalás: „ezt tanítja, / míg remegnek / szempillái, / a dizőz” – itt tehát egy énekesnő, akkori szóhasználat: *dizőz* is jelen van, „tanító” szanzont énekel. Azaz József Attila, kimondhatjuk, egy számára egyáltalán nem szokványos helyen, egy bárban írta verses beszámolóját.

De – merül föl rögtön az újabb kérdés – *ki ez a dizőz?* Nem egy semleges, a költő számára közömbös ismeretlen, hanem olyan valaki, akit József Etelka is ismert („A dizőz, / kit te ismersz”) – s akit következőképpen nyilván maga József Attila is ismert. Sőt, föltételezhető, hogy a bárba is éppen e dizőz kedvéért látogatott el. (A verses üzenet kimondatlan, másodlagos célja alighanem éppen a közös ismerősről való beszámolás, azaz a vers rejtetten dicsekvő öndokumentáció.)

Hogy József Etelka a dizőzt Hódmezővásárhelyről (ahol akkor már évek óta élt) ismerte volna, kizárható. Akkoriban Pesten sem járt oly gyakran, hogy föltételezhető volna, Pesten futottak össze. Minden arra utal, hogy az a dizőz, akit József Etelka ismert, Sólyom Janka volt, s 1936 nyarán Balatonszárszón ismerte meg. Sólyom Janka ugyanis ezen a nyáron többször fölkereste az ott, Etelkának nyaraló költőt. Mint Szabolcsi Miklós írja:

„Újabban előkerült dokumentumok arra utalnak, hogy [József Attila] többször találkozott Balatonszárszón a Siófokon üdülő Sólyom Jankával. Sólyom Janka ismert színésznő és »dizőz« volt – három sürgönyt is küldött Szárszóra, szeptember 9-én pedig ugyancsak Siófokról levelet, már Budapestre: „Rém sajnálom, hogy nem sikerült a weekendet összehozni... Kérem, hívjon fel péntek reggel 1 óráig 2–3 közt.»” (Szabolcsi 1998. 627–628.). Sőt a kapcsolatra fölfigyelő monográfus azt is föltételezi, hogy: „Talán ugyancsak Sólyom Janka [volt] az a színésznő, akire – már 1937 nyarán – Flórának írott levelében utal, dicsekedve, a költő” (Szabolcsi 1998. 628.). Maga a „dicsekvés” pedig, amire Szabolcsi itt hivatkozik, ez: „Olyan furcsa volt – írta a költő Kozmutza Flórának –, míg meg nem értettem, hogy mért rajznak most úgy körül

a nők... Nemcsak azok, akikről legutóbb írtam, hanem sokan, csinosak és kedvesek, *neves színésznő is van köztük*” (közli Illyésné 1987. 45.).

Hogy *Az oktató mama* oktatásában emlegetett dizóz valóban Sólyom Janka volt, más összefüggés is valószínűsíthető. Az énekesnőről írott cikkekből (Kristóf 1976. Kertész 1976) tudjuk, hogy József Attila és Sólyom Janka kapcsolata nem korlátozódott Szárszóra – Pesten is folytatódott. Sőt Pesten, 1936 őszén és telén, esetleg még 1937 első felében is találkoztak. Sólyom Janka például a Bristol bár dizózeként, Buday Dénes megzenésítésében, József Attila-verseket is énekelt. Kristóf Károly cikkének idevágó része szerint e verseket maga József Attila ajánlotta megzenésítésre, s meg is hallgatta előadásukat. „A két világháború között – olvashatjuk a cikkben – Sólyom Janka a Bristol szálloda halljában lépett fel. Irodalmi estjei vonzották a közönséget. Egy pissenéssel sem volt szabad pincérnek vagy publikumnak megzavarnia az énekszámot. Amikor – szorgalmas könyvvásárló lévén – megismerkedett József Attila verseivel, Sólyom Janka üzent a költőnek, hogy szeretne vele beszélni. József Attila elment az előadóművésznő Klotild utcai lakására, ahol jelen volt Buday Dénes zeneszerző is. Együtt beszéltek meg, hogy milyen verseket énekeljen Sólyom Janka, és melyiket ajánlja József Attila, aki örömmel fogadta, hogy költészete ennyire megragadta Sólyom Jankát és Buday Dénest.” „Elkövetkezett a Bristol szállóbeli új műsor bemutatásának ideje. A költő kíváncsi volt *Mama* című versének énekes változatára, el is ment a Bristolba, de nem ült be a közönség közé, csak a bejárati függöny mögül leste a hatást. A megzenésített versek igen nagy sikert arattak.” (Kristóf 1976. 2.). E leírás, bár konkrét időpontot nem közöl, s némileg „stilizált”, megítélésem szerint lényegileg helytálló. A sztorit a színházi körökben otthonosan mozgó Kristóf Károly alighanem még magának Sólyom Jankának elbeszéléséből ismerte – s amit elmond, az kiegészíti s megerősíti *Az oktató mama* oktatását. Hogy e műsorért csakugyan beidéztek-e az előadóművésznőt a rendőrségre, ahogy a cikk állítja, egyelőre nem lehet eldönteni. Maga a Bristol-beli előadást megtörténte s József Attila ottani jelenléte azonban föltétlenül hiteltelennek tetszik.

Mindazonáltal nagy kár, hogy Sólyom Janka hagyatéka jelenleg nem hozzáférhető (könyvtárában dedikált köteteknek is kellett lenniük: *Medvetánc, Nagyon fáj*), s nem ismerjük egyelőre Buday Dénes József Attila-verseket megzenésítő kompozícióit sem. Ez azonban, úgy gondolom, pótolható hiány, s a kutatás előbb, vagy utóbb fölszínre is hozza majd e dokumentumokat, megerősítve mindazt, amire Sólyom Janka méltatói fölhívták a figyelmet.

2

Az oktató mama oktatása, ha csupán villanásnyi utalás erejéig is, jellemzi is a dizózt, azaz – most már tudjuk – Sólyom Jankát. Nemcsak azt tudjuk meg róla, hogy foglalkozásához híven, énekel, „szempillái” pedig „remegnek” (utóbbi utalás nyilván a szexuális kisugárzás jelzése), de valami nagyon lényegeset is. Ez „a dizóz, kit te ismersz”, írja a költő, „*oly szabad*”, amilyen szabad Etelka nem tud, nem „mer” lenni. Valamiképpen tehát Sólyom Janka példának állítódott az „oktató mama” elé. Miből áll ez a szabadság, sajnos, nem tudjuk meg, a verses levél explicit formában erről nem szól. De a szöveg egészének apró utalásai végső soron a személyiség (s talán az életvitel) „szabadságát” tételezik. A dizóz mintegy a körülményekhez igazodó, konvencionális beállítódás *ellenpólusaként* villan föl

– nem rágódik a múlton s „oly szabad”. Ebben a szabadságban, persze, a társadalmi konvenciók felől nézve, alighanem bizonyos – pozitíven értelmezett – szabadosság is benne foglaltatik.

Sólyom Janka legfőbb jellemzője tehát József Attila szemében az, hogy „szabad”.

Ennek kimondása, úgy gondolom, valami olyan személyes tapasztalat következménye, ami csak bensőbb, intimebb kapcsolat eredménye lehet. Sejtésem szerint tehát az a „könynyű” kaland, amire a *Balatonszárszó* című vers (JAÖV 2: 296–297) félreérthetetlenül utal s már Szabolcsi is Sólyom Jankával hozta összefüggésbe, *Sólyom Janka volt*. Az ő látogatása s a költővel szövődő viszonya jelenik meg a versben:

*Míg nyugtalanul forgott nagy, lágy habokon az az éj,
a csónak alatt hűvös öblögetési kotyogván
én nyugtomat ott leltem piros ölben, amint a szeszély,
meg a természet gyönyörűn lecsapott rám.*

Ezt a kalandot a *Balatonszárszó* III. része részletezi is – ám ezt itt, a dolog természeté szerint nem föltétlenül kell egészében idéznünk. Ami lényeges: a versnek ez a része, minden jel szerint, nagyfokú referencialitást mutat, életrajzi forrásként is értelmezhető.

A költő és az előadóművész viszonya tehát nem pusztán „szakmai” viszony volt; természeté annál intimebb.

3

A Sólyom Janka-epizód ismerete, úgy vélem, több szempontból is jelentőséggel bír. Egy vers (*Balatonszárszó*) róla szól, egy másik (*Az oktató mama oktatása*) pedig, ha csak egy villanásnyira is, fölidézi lényét. Bizonyos fontosságot tehát maga a költő is tulajdonított a történeteknek. Az az életrajzi vonatkozás pedig, hogy 1936/37-re megnőtt József Attila „népszerűsége” a nők körében, nem egyszerűen szerelmi életéhez tartozó mozzanat. Irodalomszociológiai, ha tetszik, „hatástörténeti” relevanciája is van. Valamiképpen ugyanis, mint a Sólyom Janka-epizód is jelzi, költészete is „divatba” jött, szélesebb körben is fölértékelődött, popularizálódott. E változások emblémájának alighanem éppen az a „dizóz” tekinthető, aki a Bristol szálloda úri közönségének megzenésített József Attila-verseket énekel. Ez a költő recepciójának már egy sok vonatkozásban új szakaszát jelzi.

Más kérdés, hogy e bontakozó tendenciát a köztudatban a költő hamarosan bekövetkező személyes tragédiája majdnem napjainkig elfedte.

IRODALOM

Illyés Gyuláné 1987: *József Attila utolsó hónapjairól*. Bp.

JAÖV: József Attila összes versei 1–2. köt. Kritikai kiadás. Közzéteszi Stoll Béla. Bp. 1984.

Kertész Magda 1976: *Sólyom Janka hagyatéka*. Nők Lapja, 13. sz. 22.

Kristóf Károly 1976: *A költészet énekes követe. Sólyom Janka emléke*. Esti Hírlap, január 20. 2.

Szabolcsi Miklós 1998: *Kész a leltár. József Attila élete és pályája 1930–1937*. Bp.

Szőke György 2003: „Bennem a múlt hull, mint a kő...” *Az emlékezés folyamata a kései József Attila-versekben*. In: Sz. Gy.: *Az árnyékvilág árkaiban. Írások József Attiláról és Kosztolányi Dezsőről*. Bp. 54–63.